

MONOSTORI IMRE

A „Tiszatáj” fél évszázada

GYURIS GYÖRGY KÖNYVE

A 20. századi magyar irodalmi folyóiratok történeti (tehát nem valamiféle ideológiai) szempontú és irodalmi értékrend szerinti feldolgozása – talán meglepő a fogalmazás – még mindig csak a kezdeteinél tart. Természetesen számos kísérlet, szakmai vállalkozás történt már egy-egy fontos irodalmi, irodalomtörténeti jelentőségű periodika tartalmi vizsgálatára, elemzésére, jelentőségének, értékeinek, művelődéstörténeti súlyának a meghatározására. Sőt, e tekintetben egyenesen azt mondhatjuk, hogy valamennyi jelentősebb (vagy kevésbé jelentős) háború előtti (vagy közvetlenül azt követő), a trianoni határokon belüli magyarországi irodalmi jellegű folyóiratról készültek már tanulmányok. Hogy csak néhány példát említsek: közelebbi (de még mindig nem monografikus) megvilágítást kapott a *Nyugat* (Ilia Mihály, Kiss Ferenc, Kenyeres Zoltán); a *Válasz* (K. Nagy Magda, Bata Imre, Pomogáts Béla, Széchenyi Ágnes, illetve a háború utáni évfolyamokról Bíró Zoltán); a *Szép Szó* (Agárdi Péter, Lengyel András, Nagy Sz. Péter); a *Tanu* (Grezsa Ferenc); a *Kelet Népe*; (Sinka Erzsébet, Salamon Konrád, Görömbei András, Bakó Endre, Tasi József); a *Magyar Csillag* (Béládi Miklós) – és még tovább is sorolhatnánk ezeket az irodalom-egyszersmind sajtótörténeti résztanulmányokat. Résztanulmányokat említünk, mivel – talán csak az egyetlen, Grezsa Ferenc elsőrangú *Tanu*-monográfiája kivételével (K. Nagy Magda *Válasz*-monográfiája ma már inkább talán csak adatai miatt érdemel figyelmet) – az igazán jelentős irodalmi folyóiratainkról ez idáig még nem született átfogó, monografikus jellegű és igényű feldolgozás. Még inkább érvényes ez a megállapítás a háború után vagy éppen az ötvenes és a hatvanas években indult folyóiratokra; jóllehet, jó néhányuk vonatkozásában igen csak meglenne már a történelmi távlat arra, hogy a sajtótörténet-írás szabályai szerint dolgozzák fel történetüket. (Ilyen lapok lehetnének pl.: *Újhold*, *Magyarok*, *Csillag*, *Irodalmi Újság*, *Új Hang*.) Arra pedig végképp csak próbálkozások (illetőleg repertórium-előszók) születtek, hogy ma is élő folyóiratok történetének egy-egy szakaszát dolgozzák fel a kutatók.

Mindezen tények és megfontolások alapján azt mondhatjuk tehát, hogy Gyuris György szóban forgó tanulmánya az igen kis számú monografikus feldolgozások közé tartozik, egyszersmind pedig valóban egyedülálló a tekintetben, hogy egy ma is élő irodalmi folyóirat sajtó- és irodalomtörténeti feltárását és feldolgozását adja. Méghozzá a föllelhető dokumentumok, adatok, tények, visszaemlékezések, recenziós szemlék és egyéb fogadtatástörténeti adalékok (és így tovább) birtokában, láthatóan a teljességre való törekvéssel, kiváló filológiai, bibliográfiai és nemkülönben mintaszerűen jó szerkesztői összteljesítményként.

A szerző nem esik abba a hibába egy pillanatra sem, ami pedig sok-sok helyismereti, helytörténeti szerző és annak munkája jellegzetes tünete: az apologetikus mentegetés, illetőleg a túlértékelés, az egészből kiszakítotttság és felnagyítás hibája. Gyuris György mindvégig tárgyilagos hangvételű, kiegyensúlyozott és egyenletes színvonalú,

tömör mondatszerkezetű, stílusának, fogalmazásának sodrásával is vonzó, összességében kiemelkedő színvonalú tanulmányt írt a *Tiszatáj* történetéről.

Gyuris könyvének további atmoszférikus erejű jellegzetessége a korhűség megteremtése úgy, hogy ez nem vált át muzeális emlékezéssé, hanem éppen a mából megvilágítva lesz elevenen élő valóság a ma olvasója számára. Az egyszerre korban (történelmi korban) levés és a „maiság” egymás mellé vetítése különös feszültséget ad ennek a könyvnek, s intellektuális rangját még csak növeli, hogy a szerző folyton-folyvást mérlegel, értékkel, véleményt mond, kommentál. S teszi mindezt oly magától értetődően – nyilvánvalóan a birtokában lévő bőséges mennyiségű forrásanyag biztos ismeretében –, hogy szinte teljesen egyé válik a dokumentum, továbbá a történetek leírása, elbeszélése, valamint a mégiscsak személyes kutatói, írói állásfoglalás.

Szépen és következetesen vonul végig – egymást váltogatva, de gyakran egymást színezve, árnyalva is – e tanulmányban legalább négy fő szál. Az első a *Tiszatáj* történetének rekonstruálása. A második az egyes korszakok, rövidebb–hosszabb időbeli ciklusok tartalmi kérdései: azaz, milyen is volt a folyóirat maga. A harmadik vonulat a *Tiszatáj* fontosabb periódusainak, lapszámainak, éveinek a különböző dokumentumokra támaszkodó, illetve azokat feldolgozó recepciója. S végül a negyedik: a szerző személyes jelenlétéből fakadó atmoszféra, a már említett maiság, a patinázó vagy éppen leleplező, ismét máskor meg lehetne finom iróniát is sugalló értékelés.

Utaltunk már e munka szerkezetének pontos megtervezésére: a struktúra szilárd és arányos, gazdaságos és változatos. Mindvégig tömör vezérgondolatok és a hozzájuk rendelt évszám, évszámok alkotják ezt a rendszert, egyszersmind partok közé is szorítják a természete szerint szétfolyni kívánó hatalmas tényanyagot. Így azután a fő fejezeteken belül arányos tagolásban kapnak helyet és kapcsolódnak össze az egyes alfejezetek, nagyobb bekezdések.

Természetesen lehetetlen számbavenni a tanulmány tartalmi kérdéseinek az egészét, itt most csak néhány sarokpont megvilágítására szorítkozhatunk.

Nagyon érdekes például az előzmények, azaz az irodalom, illetőleg az irodalmi vonatkozású témák felkutatása a szegedi lapokban, a *Délvidéki Szemle*, valamint az egyetem szerepe, még hozzá meghatározó szerepe a *Tiszatáj* létrejöttében. (Még úgy is, hogy szervezetileg ennél jóval szélesebb kört ölel fel a folyóiratot akarók értelmiségi tábora.) Élvezetes a lapalapítás lelkes hangulatának, ámde bürokratikus útvesztőkkel is terhes folyamatának rajza és a legelső lapszámok tartalmi elemzése is. A „beszűkülés” éveiről (1948–1956) is korrekt Gyuris György beszámolója, a már említett finom irónia nem válik egy pillanatra sem bántó gúnyolódássá a még egyébként legbornírtabb esetek, szövegek elemzésekor sem.

Elsőrangú kutatói teljesítményként kell megemlíteni Gyuris György bizonyítási eljárásait, amelyek azt is igazolják, hogy a *Tiszatáj* élen járt a kora-kádári időszak politikai konszolidációjának a segítségével. Előbb a népi írók megbélyegzéséről szóló MSZMP-határozat elő-laboratóriumaként (Király István, Kiss Lajos és Szabolcsi Gábor jóvoltából), majd Karácsonyi Béla és mások bekapcsolásával és közreműködésével az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején.

Persze ekkortájt már jelentős szakmai erők is kezdtek fősorakozni a *Tiszatáj* köré. Nevezetes dátum továbbá 1963, amikor is először jelenik meg a határon túli magyarság szellemi életével kapcsolatos írás: Ilia Mihály cikke, *Tíz éves az „Igaz Szó”* címmel. Szintén ekkortájt lesz a folyóirat munkatársa Kovács Sándor Iván is, sőt az egye-

tem további olyan kiváló tudósai, mint például Szauder József, Csetri Lajos, Tamás Attila, Nacsády József, Horváth István Károly. A szellem ereje és az alkotók hite erősebbnek és hatékonyabbnak bizonyul az örökös politikai nyomásnál, és az akkori közepszerű költő-főszerkesztő valódi szerkesztői értékeinél: a hatvanas évek második felében oly mértékben megizmosodik a *Tiszatáj*, hogy méltán válik országosan is jegyzett irodalmi orgánummá, melynek legerősebb oldala (nem függetlenül az imént felsorolt munkatársak tevékenységétől persze) az irodalomelmélet és -történet, a tanulmány és a kritika. Gondos statisztikai kimutatás is utal arra, hogyan szorult ki – nem minden perpatvar nélkül – a lapból a helyi dilettantizmus (a nem Budapesten szerkesztett folyóiratok örök problémája mind a mai napig a „helyi” értékek, illetve értéktelenségek szétválasztása, valamint az ellenállás a dühödő dilettantizmusnak); s ugyancsak statisztikai módszerrel értékeli a szerző a kritikai rovat színvonalas teljesítményét. Úttörő jelentőségű a határon túli magyar irodalom egyre természetesebb jelenléte a lapban. Megszaporodnak a majdnem mindig külön értéket jelentő tematikus számok.

A *Tiszatáj* kétségkívül Ilia Mihály rövid főszerkesztősége idején, a hetvenes évek első felében ért fel első szellemi csúcspontjára. Joggal írja Gyuris György, hogy a *Tiszatáj* akkor „szegedi helyett országos arculatot öltött, sőt, ha az 1973 júliusi számmal kezdődő *Kelet-európai néző* rovatot veszem figyelembe, még azt is el lehet mondani, hogy kelet-európai profilja lett”. (93. 1.) Majd később így folytatja: „A valóság kialakításáért, a valóságról leírt szóért való írói, szerkesztői felelősségvállalás volt az, amely ezt a szivárványos fénytörést okozta a folyóirat körül.” (96. 1.) Ilia Mihály valójában a nagy szintézisteremtő főszerkesztők sorába tartozik: népiséget és urbánusságot, magyarságot és európaiságot volt képes számról-számra összeötvözni. Valahogy akképpen, mint a *Választ* szerkesztő Sárközi György, vagy a *Magyar Csillagot* szerkesztő Illyés Gyula. Ilia Mihály gyakorlati példát mutatott a korszerű nemzeti gondolkodásra, szellemi viselkedésre. Szellemi erejének hatékonyságát mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy kényszerű kiválása után a Vörös László–Annus József–Olasz Sándor szerkesztői hármas még több mint egy évtizeden át képes az ő szelleme szerint és az ő színvonalán tovább szerkeszteni, tovább éltetni a folyóiratot. Egyetlen – de annál többet mondó – tény, adat mindehhez: 1975 és 1986 között egy évben sem hiányzik a lapból Illyés Gyula, sőt több évfolyamban is ő a legtöbbet közölt szerző. S ezzel párhuzamosan (ismét) sikerül visszaverni a dilettantizmus újraelénkülő ellentámadásait is.

Gyuris György kiváló oknyomozó kutatómunkával rekonstruálja a korszak egyik legpregnansabb kelet-közép-európai politikai abszurdjának budapest–szegedi fejezetét: a nyolcvanas évek pártirányítási mechanizmusának egyre szövevényesebb, ámde egyre zavarodottabb, egyszersmind a félelmesből egyre inkább a nevetségesbe csúszó folyamatát. Persze *akkor*, az idegeket pusztító, örökös készenléti állapot, procedurák és meghurcoltatások közepette korántsem volt nevetséges a dolog. De azért az évtized vége felé mégis csak érezni lehetett, hogy a régi regula nem tartható már sokáig.

A *Tiszatáj* történetének különös korszaka a Kaposi Márton főszerkesztőségével jegyzett két és fél évfolyam. Valami sajátos, hosszan tartó fuldoklás – éppen az imént említett végkifejlet sejtése miatt is. Meg az egész hajmeresztő szituáció, egyáltalán eme ellenszerkesztőség pusztá léte miatt is. Egyébként majdhogynem tiszteletre méltó szerkesztői erőfeszítés – egy morálisan teljesen elfogadhatatlan ügy érdekében. Ezek a folyóiratszámok magukon viselik a méltatlan ügyhöz képest túlon túl is nagy energia ráfordítást, a görcsös állapotot tükröző szerkesztői törekvések „ellentervezéseit” éppúgy,

mint a valódi értékek megjelenését, a pillanatnyi részsikereket. Ez a történet egyszerűs mind súlyos szociálpszichológiai téma is: hogyan bírják idegekkel és meggyőződés-tartalékokkal az új szerkesztők, s hogyan kezd körülöttük megváltozni a politikai légkör is: miként taktikázik, majd vonul vissza – persze mosva kezeit – az MSZMP-kultúrpolitika a *Tiszatáj* körüli hadállásaiból.

Gyuris György eredetileg disszertációnak készült könyve mellékleteiben *van* mit tanulmányoznia az olvasónak, illetve a majdani kutatóknak egyaránt. Például a *Tiszatáj* impresszumának (kolofonjának) adataiból meglevő folyóirat-életrajz sok fontos tudnivalót, jellegzetes momentumot elárul az egyes évfolyamok szellemiségéről. Ugyancsak hasznos és ugyancsak sokat mondó a tematikus számok, emlékezők, köszöntések kiemelése és időrendbe állítása.

Meglehetősen nehéz helyzetbe kerül a kritikus, midőn bírálni valót keres Gyuris György folyóirat-monográfiájában. Jószerivel inkább csak a még nagyobb elérhető teljesség vonzása és szakmai kívánása, kívánalma szülhet egyfajta hiányérzet-felsorolást.

Érdemes lenne például elgondolkodni azon, hogy nem kellett volna-e bővíteni és szaporítani az időnkénti párhuzamokat, kitekintéseket a *Tiszatáj* és az adott, az éppen szóban forgó periódus néhány más irodalmi lapja életében lezajló egy-egy hasonló esemény (vagy éppen ellentétes tendencia) leírását-értékelését. Ekként válhatna igazán plasztikussá, szemléletesé az a ma már közismert politikai valóság-élmény, amely azt példázza, hogy az 1956 utáni központi kulturális pártstratégia a megfélemlítés finomabb eszközeivel manipulálva ugyan, de *alapvető célját tekintve* nem különbözött lényegesen a korábbi diktatórikus stílusú beavatkozásoktól. Mert például nemcsak a nyolcvanas években provokáltatott *Mozgó Világ*-, *Új Forrás*-*Tiszatáj*-ügy, hanem már jóval korábban is lezajlottak efféle ügyek; például a hatvanas években a *Jelenkor* és az *Alföld* főszerkesztői ellen. (Azt pedig már valóban csak a teljesség vonzásának jelzésként jegyzem meg, hogy a nyolcvanas években a pozsonyi *Irodalmi Szemle*, az újvidéki *Új Symposium*, sőt a kolozsvári *Echinox* szerkesztői ellen is támadást intézett a hatalom, fényesen demonstrálván önnön internacionalista jellegét is.)

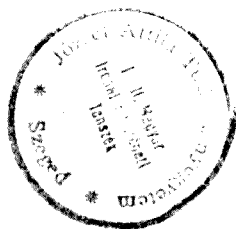
Ugyancsak tér- és időbeli párhuzamok kínálkoznának a *Tiszatáj* és egy-néhány más, nem Budapesten szerkesztett irodalmi folyóirat élete, működése, fenntartása, terjesztése, példányszáma, előfizetők stb., egyszerűen élettere, állapotrajzai között. Ha nem is e valóban egyedülálló fél évszázad során végig, de legalább egy-egy sorsdöntően fontos időperiódus vagy időpont körül.

Ugy gondolom továbbá, hogy az 1986-os politikai botrány és boszorkányüldözés – egyébként mintaszerűen pontos és dermesztően hangulatos – bemutatása mellett (illetőleg után) nagyobb teret kellett volna biztosítani a Kaposi-korszak folyóirat-számainak részletesebb bemutatására. Természetesen Gyuris György értékeli ezt a periódust is, de talán még érdekesebb lenne és sajtótörténetileg is kuriózumot jelentene annak az alaposabb vizsgálata, hogy ezek a szerkesztői törekvések, mennyiben voltak politikailag és mennyiben szakmailag megalapozottak, azaz miféle értékek és preferenciák határozták meg ennek az időszaknak a lapszámait. Volt-e, megnyilvánult-e a főszerkesztői deklaráció nyomán egy ténylegesen is konstatálható szakmai értékrend, avagy csak politikai kirakatként működött tovább a lap? Netalántán ezek a szempontok, illetőleg jellegzetességek keveredtek, vegyültek egymással?

Talán túlságosan is visszafogott a szerző a *Tiszatáj* valós érdemeinek – ha nem is a felsorolásában – egy feltételezett országos összehasonlítási értékskálán való elhelyezé-

sében. Ki kellene, illetve ki kell jelenteni, hogy a *Tiszatáj* a hetvenes és a nyolcvanas években a néhány legjobb és legfontosabb kulturális folyóirat közé tartozott Magyarországon – s manapság is oda tartozik. Értékeit és rangját szinte egyedülálló módon évtizedekig képes volt megőrizni. Köszönhetően a pionírok: Péter László és Madácsy László lelkes buzgalmának, aztán Kovács Sándor Iván könyörtelen szívóosságának, Ilia Mihály korszak- és modellteremtő munkásságának, Vörös László hősie ellenállásának s a maiak – vagy közelmúltbeliek – Annus József és Olasz Sándor csöndes megszállotságának.

És ez már ismét a jelen...

Áprilisi számunk tartalmából:

DARVASI LÁSZLÓ kisregénye: *A berlini fekete füzet*

DANYI MAGDOLNA, GÖMÖRI GYÖRGY,

JÁNOSHÁZY GYÖRGY, LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR versei

Beszélgetés Bibó Istvánról

SZŐKE KATALIN: Apokalipszis – 1917

Májusban:

Új regénykorszak? Ezredvégi gondolatok a regényről.

A *Tiszatáj* körkérdésére válaszol:

CSÁNYI ERZSÉBET

MÁRTON LÁSZLÓ

SÁNDOR IVÁN

SZILASI LÁSZLÓ és

THOMKA BEÁTA